

Iustitia, Fortuna és Misericordia

BALÁZS ZOLTÁN

1966-ban született Sopronban. A Budapesti Corvinus Egyetem tanára, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának főmunkatársa. Legutóbbi írását 2015. 5. számunkban közzöltük.

1. Az igazságosság

Hadd kezdjem egy merész állítással: minden igazságosságban van valami erőszakosság. Másként fogalmazva: az igazságosság együtt jár az erőszakkal, noha természetesen nem azonos vele.

Csak hogy a politikai filozófia a kezdetektől fogva úgy tudja és tartja, hogy az igazságosság és az erőszak ellentétesek egymással. Hiszen az igazságos rend szabályokat, stabil normákat, az elismerés és büntetés világos mércéit, a kiszámíthatóság és megbízhatóság légkörét jelenti; míg az erőszak a normák és szabályok felforgását, a szankciók fölfüggesztését, az élet kiszámíthatatlanná és kaotikussá válását. Mi sem lehet ellentétesebb ezzel a fölfogással, mint az az állítás, hogy az igazságosság valamennyire mégis erőszakos. S mégis: az igazságosság lehet könyörtelen, szigorú, kemény, ellentmondást nem ismerő vagy tűró. S ezek a jelzők árulkodók. Nem közvetlen erőszakra utalnak, de azt legalábbis jelzik, hogy az igazságosság vagy annak érvényesítése nem föltétlenül a béke és boldogság állapotát idézi föl.

Igazságosság és erőszak

Első látásra vagy hallásra ezeket a jelzőket talán az igazságosság kényelmetlen következményei szubjektív átélésének tulajdonítjuk. Az igazságos büntetés fáj, miért ne fájna; szenvedés és megtisztulás együtt jár. Ha valaki a fájdalmat, a szenvedést erőszaknak éli meg, tulajdonképpen igaza van, csak abban téved, ha ezért a bírót vagy a törvényt hibáztatja. A kárhozottak szenvedései valódiak, de nincs okunk sajnálni őket, maguk választották sorsukat. Így ha az igazságosságról úgy beszélünk, mint aminek nem kívánatos következményei is lehetnek, összekeverjük az okot az okozattal. Valójában félreértjük, vagy pedig, ami talán még rosszabb, érzélgősek vagyunk. Ennek ugyanis valamilyen rejtett büntudat is az oka lehet (mi is bűnösök vagyunk, tehát büntetést érdemlünk, s szeretnénk kibújni alóla).

Arról sem lehet szó, hogy az igazságosság időnként eltúlzott, s ez okozza az erőszakot. Egy büntetés ugyanis nem lehet egyszerre túlzó és igazságos. Vagy igazságos, vagy nem. Ha úgy találjuk, hogy túlzó, akkor nem is igazságos. Egy adórendszerről sem mondhatjuk, hogy kiszámíthatatlan, de igazságos. Ha valóban kiszámíthatatlan, mert folyton változik és könnyen is változtatható, akkor nem igazságos.

Abban viszont már van valami, hogy az igazságosság erőszakossága a végrehajtás, érvényesítés orvosolhatatlan tökéletlenségéből

is adódhat. Az igazságosság olyan eszmény, amely teljesen soha nem valósulhat meg, csak megközelíthetjük. Azért nem lehetséges az emberi világban a tökéletes igazságosság, mert képtelenek vagyunk minden esetet a maga teljességében föltárni. Egyetlen ember cselekvésének, viselkedésének sem vagyunk képesek minden körülményét és indítékát egészen föltárni, saját magunkét sem: erre csak Isten képes, aki a szívek és vesék vizsgálója. Nem tudjuk az igazságosság teljességét hordozni, erre figyelmeztet Jézus is: ne ítélj, hogy ne ítéltes. Intézményeink ugyanígy képtelenek arra, hogy például a legrosszabb helyzetben lévő emberek helyzetét befolyásoló és megváltoztató összes tényezőt figyelembe vegyék. Ez az érv elismeri, hogy az igazságosságot csak tökéletlen vagy töredékes módon tudjuk érvényre juttatni, s ezért tapad hozzá önkényesség, azaz erőszak. A szó szoros értelmében azonban itt sem az igazságosság, hanem végrehajtásának kiküszöbölhetetlen velejárója — emberi világunkban — az erőszak.

Az Utolsó ítélet

Jobban meggondolva azonban valami mást is észrevehetünk. Az igazságosság mint elv ugyanis határtalan. Bármennyire is tökéletlen a végrehajtása vagy érvényesítése, az igazságosság mint elv és mint tekintély ellenállhatatlan és tökéletes. Az Utolsó ítélet — személyes formájában is — ennek a legjobb példája. Erre ugyanis valahogy úgy gondolunk, mint amikor Isten előtt egész életünk, minden, magunk számára is rejtett indítékunk, félig vagy teljesen tudat alatti mozgatórugónk, minden pillanatunk, szándékaink és gondolataink, persze az enyhítő körülményekkel együtt, azaz a maguk teljességében föltáruznak és ítélet alá kerülnek. Ám ha így gondolunk az ítéletre, akkor valójában nem Istenre, hanem az Igazságosságra várunk! Van ebben valami pogány: mintha Jézus Krisztus Atyja helyett a görög Iustitia várna ránk. Michelangelo *Utolsó ítélete* a Sixtus-kápolnában nagyon is jól ragadja meg ezt a különös, antikizáló felfogást: a képen mintha Krisztust is legyőzné az Igazságosság. Alakján nem a szív vagy az arc, hanem a személytelen kézmozdulat uralkodik. Arca betörődést, már-már közömbösséget sugall, mint azé a bíróé, aki valójában semmi más, mint a Törvény szája, megszemélyesítője, végrehajtója. Nincs kivétel, s határ sincs. Azonban a határtalanság nem tartalmaz valami szükségképpen erőszakosot?

Nikolai Hartmann, majd őt követően Carl Schmitt, a két neves német gondolkodó vezették be az „értékek zsarnoksága” fogalmát.¹ Hartmann elítélően idézi a híres mondást: *fiat iustitia, pereat mundus*, amely szerinte arra a hozzáállásra utal, amely valamilyen végső, egyszerűen működő erkölcsi tekintélyt kíván minden emberi dolog fölé állítani. Ma hasonló végső tekintély-szerepet tölt be az „emberi méltóság.” Rá hivatkozni gyakran az érvelés végét jelenti. Ami sérti, az tilos.

Erre persze megint mondhatjuk, hogy ami zsarnoki, az nem maga az érték vagy elv, hanem saját megromlott természetünk, ami miatt helytelenül viszonyulunk a nagy elvekhez és értékekhez. Az értékek békésen ragyognak a tökéletesség egén, semmi szükségük nincs arra,

¹Carl Schmitt: *The Tyranny of Values*. (Ed. and trans. by Simona Draghici.) Plutarch Press, Washington, 1996; Nicolai Hartmann: *Ethik*. Walter de Gruyter, Berlin, 1962.

**A végső elvek
erőszakossága**

hogyan istenként imádjuk bármelyiküket is: ha így teszünk, saját esendőségünket bizonyítjuk csupán. Csakhogy ez a válasz sem megnyugtató, noha nyilvánvalóan van benne igazság. Hiszen *hogyan* védekezhetnénk saját természetünk ellen, ha nem külső, hatékony tekintélyekkel? A probléma éppen az, hogy a nagy és ragyogó értékek és végső elvek — mint az igazságosság — eleve olyan erővel sugároznak, hogy kénytelenek vagyunk *hódolni* előttük. De nem csupán passzívan, mondhatni, passzióból, hanem úgy, hogy azokat egyúttal meg is akarjuk valósítani, lehozni őket az égből, beépíteni őket az életünkbe, kerül, amibe kerül — ezért érezzük, hogy a *fiat iustitia* mögött mégiscsak van valami vészterhes, zsarnoki, erőszakos indulat, erő, amely mégsem egészen belőlünk fakad. „Rettenetes dolog az élő Isten kezébe jutni” — olvassuk a Zsidókhoz írt levélben (10,31) —, s nyilván nem azért, mert az Isten rettenetes lenne (a tékozló fiú Atyja igazán nem az), hanem azért, mert ha Isten teljesen szabad utat enged az igazságosságnak, mint Michelangelo festményén — s ezt megteheti! —, akkor annak következményei ránk nézve rettenetesek.

Ebből persze az is következik, hogy nem csupán az igazságosság, hanem más értékek és végső elvek sem mentesek az erőszakosság valamilyen mértékétől. Talán annyiban pontosíthatjuk Hartmannt és Schmittet, hogy nem annyira az értékek, mint inkább a végső elvek erőszakosságáról beszélünk, mégpedig azért, mert az értékek valamivel kevésbé intézményesíthetők, mint az elvek. Az értékek talán rejtettebbek, a valóság szuverénebb létezői, amelyeket kevésbé vehetünk birtokunkba, mint a saját spekulációinkhoz, okoskodásainkhoz, levezetéseinkhez, fogalomalkotásunkhoz kötöttebb elveket. Az igazságosság talán inkább elv, mint érték: azzal ugyanis mindig *teenődünk* van. Az igazságosságot, magyarul inkább az igazságot „szolgáltatjuk” és „érvényre juttatjuk”. Az értékek nem mindig kívánnak cselekvést, olykor csak megfontolást, csodálatot, méltányolást, sőt, élvezetet. Az elvek sokkal sürgetőbbek, döntésre, tette sarkallnak; vezetnek és irányítanak minket; sokkal egyértelműbben fegyelemre szorítanak — tulajdonképpen kevésbé értünk, mint inkább ellenünk vannak. Nem lehet nem csodálni Szent Pál teológiai és filozófiai éleslátását, amikor a *Törvény erőszakosságáról* beszél: mert hiába Isten akarata a Törvény, az mégis zsarnoki. S Jézus is éppen ezt, az elvek zsarnokságát veti a farizeusok, az örök moralisták szemére: bár a Szombat isteni parancs, mégis a Szombat van az Emberért, nem az Ember a Szombatért. Igen, a leghelyesebb elvben is van valami erőszakos.

Így még ha az igazságosságot tökéletesen és eszményi módon tudnánk is ebben a világban érvényesíteni, azaz ha minden jutalmat és büntetést pontosan szabnánk is ki; ha intézményeink és eljárásaink saját magukat javítanák ki, alkalmazkodva a változó körülményekhez és helyzetekhez; nos, ebben a precizitásban és tökéletességben alkalmasint az igazságosság erőszakosságának nem csökkenését, hanem növekedését tapasztalnánk meg.

2. Az erőszak

De mi is az erőszak? A fenti fejtegetések ugyanis csak akkor állják meg a helyüket, ha az erőszakot vagy erőszakosságot jól értjük. Az erőszakot természetesen nem elsősorban vagy nem kizárólag személyes, fizikai, közvetlen értelemben kell érteni, hanem abban a társadalmi értelemben, amelyben az ilyen személyes erőszakra nagyobb valószínűséggel kerülhet sor. Ez olyan állapot, amelyet az önkényesség, a felfogatás, a kiszámíthatatlanság és a határok megszűnése jellemez. Sőt, nem csupán a politikára vagy a társas életre, s nem is csak a szavakra és tettekre vonatkozhat. Emberi jellem, emberi természet, szenvedély, érzés, viselkedés is lehet erőszakos. Mi több, maga a természet is tartalmaz erőszakot. Nemcsak teremtő, hanem romboló ereje is van, s tudjuk, hogy a newtoni mechanika szabályossága, rendszeressége és előrejelezhetősége is illúzió, ha a teljes fizikai világra vetítjük: határozatlanság, bizonytalanság, véletlenszerűség jellemzi ezt a világot is. Szűkebb természeti világunk, a Föld időjárása, a környezet viselkedése, az evolúció rejtélyei ugyancsak a kiszámíthatatlanság, a káosz, az ellentmondásosság, a képtelenség és a szertelenség tapasztalatait nyújtják. Sem a Földön, sem az emberi társadalomban nem találunk biztos menedéket, s csak a legelszántabb sztoikus vagy buddhista szerzetes jut el — ha egyáltalán — ahhoz a belső békéhez, amelyet egy ilyen menedéktől remélünk. Ámde ennek ára a teljes magány. (A keresztény szerzetes nem magányos: Istenben személyes partnert talál; igaz, ez a viszony legalább annyi, ha ugyan nem több nyugtalanságot, feszültséget és érzelmi viharokat kelt, mint amennyit egy házasság nyújt, legalábbis a legnagyobb misztikusok tanúságtétele szerint.)

Erőszak és Fortuna

A kiszámíthatatlanság, a szeszélyesség miatt az erőszaknak szoros köze van a szerencsééhez, vagy talán inkább a sorshoz, a végzethez is. Kiváltképpen a reneszánsz és a kora modern kor gondolkodóit foglalkoztatta Fortuna, a vak istennő természete. A ma is legtöbbször idézett gondolat Machiavelli *A fejedelem* című rejtélyes írásából való, annak is a végéről, amely nagyon egyértelműen össze is köti a szerencsét vagy sorsot az erőszakkal. Eszerint Fortuna mint nő igényli, kívánja az erőszakot (szó szerint: fegyelmet és fenyítést), éppen azért, mert szeszélye erőszakos. Sőt, ezen az erőszakosságon éppen azért nem igazságossággal, hanem csakis erőszakkal lehet úrrá lenni, mert a szerencse, a szeszély, az önkény egyszerűen olyan természeti erő, amely híján van és marad minden belátásnak; nem ismeri föl az igazságosság normáit és elveit. Nem ismer, s ezért nem is szeret mást, mint az erőszakot, akár gyakorolja, akár elszenved. Fortuna az erős és erőszakos férfit kedveli, írja Machiavelli. Így erőszak nélkül nincs rend, az igazságosság nem tehet mást, mint hogy erőszakkal uralkodik. A folyton fölboruló rend tehát nemcsak és nem mindig az igazságosság helyettesítése az erőszakkal, hanem az erőszak provokálása és legyőzése. Megint a tisztán látó Szent

Pálra hivatkozhatunk: a Törvény bizonyos értelemben *okozója* ha nem is a bűnnek, de a bűn terjedésének. A Törvény ítélet, amely nem vált meg, azaz fennmarad a bűn. Az igazságosság ostor, amellyel Fortuna féken tartható, ám ezzel nemhogy nem változik meg, hanem olykor még zabolátlanabbá válik. Szomorú tapasztalat, hogy a börtön ugyan megérdemelt büntetés lehet, de nem jobbá, hanem rosszabbá teszi a rabot, mert dühöt, bosszúvágyat, indulatokat vált ki és táplál. Ez az értelme annak, hogy Nagypénteken a börtönök megnyílásáért is imádkozunk: nem az igazságos büntetés eltörlését, hanem a börtönnek mint szükségképpen erőszaknak a létét tartjuk összegegyeztetetlennek a Szeretet rendjével.

Most már jobban értjük, hogy az értékek, de főleg a végső elvek, mint az igazságosság is, miért tartalmazznak valamennyi erőszakot. Természetesen nem önmagukban kiszámíthatatlanok és önkényesek, de oly szorosan és erővel kötődnek a kiszámíthatatlansághoz, az önkényhez, s főleg a határtalansághoz, hogy már-már eggyé válnak vele. Ezt jól jelképezi, hogy miként Fortuna, úgy Iustitia sem *lát*. A házasságtörő asszony körül lihegő tömeg az elv előtt hódol, s *igaza van*. S nem csak arról van szó, hogy közben saját indulatai fölötte nem tud uralkodni, mert nem csak ez teszi az igazságát erőszakossá. Hanem arról, hogy a mégoly igazságos büntetés sem képes a megváltásra. A megkövezés lehet isteni törvény, amelynek érvényességét Jézus sem vonja kétségbe; de érezzük, ha nem is értjük, hogy az utolsó szó egyszerűen nem lehet az igazságosságé. Hiába (lenne) tökéletes és tökéletesen igazságos az ítélet, az erőszak mégis megrontaná. Hiába lennének makulátlanul igazságosak társadalmi és politikai intézményeink, az erőszakot mégsem tudnánk velük kiiktatni. Még egyszer: erőszak és igazságosság nem azonosak, mivel az erőszak fölforgat, az igazságosság helyreállít; az erőszak lázad, az igazságosság rendet tesz. Céljaik ellentétesek. S mégis: ugyanazt a játékot játsszák, még ha ellenfelekként is.

Ha valóban az igazságosság az erkölcsi, társadalmi és politikai káosz és fölfordulás legjobb ellenszere, amely nélkül semmilyen szabály, még egy erkölcsileg tökéletlen rend sem tartható fenn, s amivel Platón és Szent Ágoston éppúgy egyetért, mint Hobbes és Machiavelli, akkor az igazságosság erőszakos oldala különösképpen is aggasztó. Még egyszer: nem arról van szó, hogy az igazságosság érvényesítése soha nem tökéletes, vagy mert azt gyakran szó szerint ki kell kényszeríteni, s így valamennyi önkény és kényszer mindig is része lesz a földi igazságszolgáltatásnak. Nem; az igazságosság még akkor is tartalmaz valamennyi erőszakot, ha tökéletesen érvényesül, ha mindenki pontosan érdemei szerint részesül jutalomban és büntetésben, s ha az intézmények az igazságos elveit akkurátusan és precízen alkalmazzák. A már hivatkozott mondás, „legyen igazságosság, még ha bele is pusztul a világ”, még látványosabban lenne igaz, s a szabadság (az erőszak ellentéte) még érzékelhetőbben sérülne.

A legtöbb ember aligha választaná szabadon az igazságosság ellenében Fortuna kegyeit. Igaz, vannak, akik élvezik az erőszakot vagy az erőszak világát, nemcsak játékban, vagy mondjuk a plurális, versenyelvű politikában, hanem a mélyebb valóságban is. Vannak kalandorok, szerencsejátékosok, veszélyhelyzetet kedvelők. Valószínűleg az is igaz, hogy valamennyire mindannyian élvezzük mindezt. A verseny és a játék részben éppen a korlátok közé szorított, civilizált és élvezhetővé tett erőszak miatt vonzó. Mindennek ellenére a legtöbb társas és erkölcsi viszony nem játék. Az igazságosság erőszakossága nyugtalanító. Van megoldás?

3. Méltányosság és irgalom

Elterjedt és bizonyos fokig bevált, mert sokakat meggyőző ötlet az igazságosság jelentésének megváltoztatása, átfazonírozása. Az alap gondolatot a neves amerikai politikai filozófus, John Rawls fogalmazta meg a legegységelműbben. Abból indult ki, hogy „mivel a születés és a természeti adottságok egyenlőtlenségei nem megérdemelték, ezekért az egyenlőtlenségekért is valamilyen kárpótlás jár”.² Más szóval társadalmi kiinduló helyzetünk, amelybe beleszületünk, egy sereg olyan adottságot tartalmaz, amelyekért nem lehetünk felelősek, hiszen nincs semmilyen módja annak, hogy felelőségünket értelmes módon ezekre is kiterjesszük. S mivel az erkölcsi érettség (vagyis a korlátozás nélküli felelőségre vonhatóság) elérése is évekig tart, ezekre az adottságokra további olyan tényezők hatnak, amelyek fölött szintén nincs ellenőrzésünk. Ezért az igazságosság egyszerűen soha nem elérhető eszmény marad, ha azt úgy értjük, mint ahogy a klasszikusok értették, akik szerint cselekvésünkért és jellemünkért végső soron mégis mi vagyunk a felelősök. Nincs ilyen ‘végső soron,’ ez illúzió.

Az igazságosság klasszikus értelme nem segít. Ezért Rawls az igazságosságot *méltányosságként* érti. Bár nem szól semmit az igazságosság és a méltányosság különbségéről, ez a különbség azért létezik, noha a két elv között természetesen szoros kapcsolat is van.³ A kapcsolat részletes kibontása nem tárgyam, elég talán annyit megjegyezni, hogy a méltányosság fogalma nagyon nehezen ragadható meg olyan precizitással, mint az igazságosságé (ki-ki azt kapja, amit megérdemel; az egyformával bánjunk egyformán, a különbözővel különbözően). A méltányosság sokkal inkább valamiféle értéknek látszik, semmint elvnek. Pontosán ez az előnye: ha az igazságosság olyan érték, amely elvvé, maximává, szabállyá, eljárási követelménnyé alakítható, akkor a méltányosságra éppen azért van szükség, hogy az igazságosság következményeit korrigálja vagy akár felfüggeszse.

Ennek a stratégiának az a szembetűnő baja, hogy a klasszikus igazságosság mint elv olyan objektív mérce, amelyhez tényleg igazodni lehet, amely valóban képes a jogrend alapjául szolgálni. A méltá-

²John Rawls:
Az igazságosság elmélete.
(Ford. Krokóvay Zsolt.)
Osiris, Budapest,
1997, 132.

³Számtalan kommentátor
siklik el szó nélkül előlött.
De vannak kivételek,
például David H. Fischer:
Fairness and Freedom.
Oxford UP, Oxford – New
York, 2012, lásd különösen
az „Appendix”-et.

nyosság éppen korrigáló, kiegészítő, felfüggesztő jellege miatt erre nem alkalmas. Röviden és másképpen: ha az igazságosságot méltányossággá alakítjuk, akkor a fürdővízzel kiöntjük a gyereket is. Az igazságosság eredeti és stabil értelme ugyanis elvész, helyébe viszont olyan értéket állítunk, amely a maga módján szintén önkényes, mert szubjektív döntéseket és eljárásokat alapozhat meg, s így ahelyett, hogy csökkentené, valójában növeli a társadalmi erőszakot. Erről mindenki tapasztalatot szerezhet, aki végiggondolta vagy megélte, hogy a pénzosztó mechanizmusok milyen kiszámíthatatlanságot és ezzel bizonytalanságot, dühöt, igazságtalanságérzetet, fölháborodást — azaz erőszakot — szülnek, ha azokat végső soron a döntéshozó különféle 'méltányossági szempontjai' vezérlik.

Persze úgy is lehet érvelni, hogy a méltányosság maradjon csak meg kiegészítő, korrigáló értéknek, amely az igazságosságot nem helyettesíti. Ez kétségtől jobb, mint az előző megoldás, legalábbis fogalmilag tisztább és tisztességesebb, de megoldásnak aligha válik be. A méltányosság ugyanis valójában sokkal erősebben kötődik az igazságossághoz (ezért is csábulhat el a filozófus), mint elsőre látszik. Tulajdonképpen arra figyelmeztet, hogy az igazságos ítéletek és elosztási rendszerek mindig tökéletlenek, mert nem képesek minden körülményt mintegy isteni szemmel figyelembe venni. Ezért kell vagy érdemes úgy eljárunk, hogy mintegy felfüggesztjük a körülmények további vizsgálatát, s elfogadjuk, hogy a méltányosságra szorulónak minden bizonnyal van olyan indoka, amelyet mi nem tudunk megítélni. Ám ez emberi dolog, s láttuk, hogy az igazságosság erőszakos jellege mélyebb probléma, mint az emberi tökéletlenségből eredő bajok.

Másként nézve: furcsa volna, ha a lelkiismeretvizsgálatunk végén nem bocsánatért, hanem isteni méltányosságért vagy méltányos ítéletért imádkoznánk. Nem mintha ennek nem volna értelme: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!” — ez a jézusi fohász voltaképpen arra utal, hogy a nem-ismeret, a nem-tudás olyan mentő körülmény, amelyért a felelősség talán nem róható föl. Talán nem. De talán igen: ismerjük ugyanis a másikat, még bonyolultabb evangéliumi figyelmeztetést, amelyet Jézus a farizeusokhoz intézett: „Ha vakok volnátok (...), nem volna bűnötök. De azt állítjátok: Látunk. Ezért megmarad bűnötök” (Jn 9,40). Vajon tudják-e a farizeusok, hogy látnak, vagy csak hiszik, hogy tudják? S miért is felelősök pontosan? Akárhogy is van, a méltányosság valami olyasmi, amire olykor — de nem mindig — alappal hivatkozhatunk; ám egyrészt a szubjektivitás miatt, ahogy láttuk, maga sem föltétlenül mentes az erőszaktól, másrészt, s ez a legfontosabb, mi van, ha *nincs mire* hivatkoznunk? Ha *tényleg* bűnösök vagyunk? Akkor mi ment meg minket az igazságosságtól? A méltányosság ekkor már biztosan nem.

Így jutunk el végül is a megbocsátás világába. Az irgalom, az irgalmasság is ide tartozik.⁴ A megbocsátás, tudjuk, maga is bonyolult

⁴Lásd erről: *Forgiveness, Mercy, and Clemency*. (Eds. Austin Sarat, Nasser Hussain.) Stanford UP, Stanford, 2007.

⁵Ehhez lásd Kolnai Aurél magyar származású filozófus ma már alapszöveggé vált tanulmányát („Megbocsátás”), amely magyar fordításban először a *Mérleg* című folyóiratban jelent meg (1993/1. 35–49.)

⁶A megbocsátást erényként értelmezi Richard S. Downie: *Forgiveness*. *Philosophical Quarterly* 15 (1965), 128–134. Az is igaz, hogy az igazságosság is erény, legalábbis részben. Minthogy azonban az igazságosság döntően a társas élet vezérelve (láttuk: mindenki kapja azt, amit megérdemel, egyformán és egyenlően), erényként elég nehézkesen különíthető az általában vett erényességtől vagy erkölcsi igazságtól (igaz emberségtől). Lásd Bernard Williams: *Justice as a Virtue*. In: *Moral Luck*. Cambridge UP, Cambridge, 1981, 83–93.

aktus. Van benne valami a feledésből, az elfelejtésből; valami a múlt eltörléséből; van köze a helyreállításához, a visszatéréshez. Természetesen köze van a megbánáshoz, a másik fél döntéséhez. Ez teszi különösen is nehéz kérdéssé: erkölcsi kötelesség-e megbocsátani megbánás esetén? Ha igen, nincs ebben valami *képtelenség*? (*Köteles-e Isten a bűnbánónak megbocsátani?*)⁵ S ha nincs megbánás, nem *lehetetlenség-e* megbocsátani? A tékozló fiú atyja már akkor megbocsátott, amikor megpillantotta fiát, mielőtt az a megbánás szavait kimondta volna? Vagy a szenvedés, a megalázkodás már elég volt? S ha a megbocsátás és a megbánás nem föltétlenül tartozik össze, azaz a megbocsátás valamilyen mértékben mindig szabadon adott ajándék, akkor nincs benne valami önkényes, azaz zsarnoki?

Ez utóbbi vonás, vagyis az ajándék- vagy kegy-szerűség, legyünk őszinték, még kifejezettebb, még markánsabb a megkegyelmezés, az irgalom aktusaiban. Ám ha ez a helyzet, akkor az irgalom gyakorlása azzal szemben, akit megérdemelten ítétek el és büntetnek, legalább annyira erőszakos (az itt használt értelemben), ha nem még erőszakosabb, mint a határtalan és kíméletlen igazságosság gyakorlása.

Ezt a fölvetést akkor tudjuk jól kezelni, ha a megkegyelmezést és az irgalmat (irgalom gyakorlását, „irgalmazást”) elkülönítjük egymástól. Az előbbi alapjában véve jogi aktus, amely egyszeri döntéshez kötődik, hasonlóan az igazságos ítélet vagy döntés aktusához. Az irgalom jóval gazdagabb fogalom, amelyben érzelmi és erkölcsi mozzanatok egyaránt szerepet játszanak, s amelynek az irgalom gyakorlójának jelleméhez, alkatához, természetéhez is köze van: „Legyetek irgalmasok, ahogy mennyei Atyátok is irgalmas!” „Boldogok az irgalmas szívűek [a latin misericordia eleve a szívre utal!], mert nekik is irgalmaznak.” S ez különbözteti meg az irgalmasságot a megbocsátástól is, amely szintén erősebben kötődik az egyszeri cselekvéshez (persze létezik megbocsátó hajlam, ha nem is annyira kifejezetten erényként vagy tulajdonságként).⁶ Az irgalom mindenestre a megbocsátásnál és a megkegyelmezésnél jobban és mélyebben gyökerezik valami mély és tartós valóságban, valamilyen lényegadó tulajdonságban, minőségben, állapotban, azaz valamilyen állandóságban és biztonságban — s máris közelebb vagyunk valamihez, ami az önkényesség és kiszámíthatatlanság, továbbá a határtalanság erőszakosságának az ellentéte.

Az irgalom vagy inkább irgalmasság tehát olyan beállítottság, erény, amely az igazságosság, az igazságosság elveiből következő ítéletek erőszakos oldalát szorítja határok közé, vagy hogy még pontosabbak legyünk: határt szab nekik. Éppen azért, mert az irgalmasság így szorosán kötődik az igazságossághoz, jól el tudjuk különíteni a részvételtől, az együttérzéstől, a szolidaritástól, a jóakarattól és a szeretettől is. Ezek is nehézsúlyú értékek, gazdag filozófiai és teológiai hagyományokkal és értelemmel, amelyekre még csak ki sem térhetek. Elég annyi, hogy leszögezzük: nem azonosak sem az igazságossággal, sem az irgalommal. Mindegyik érték segít

minket Isten és a másik ember felé fordulni, a megértés, a megismerés, a másik életében, sorsában, végső soron a személyében való részesedés, a vele való egyesülni vágyás felé. Az irgalom fókuszpontjában azonban az igazságosság áll.

Az irgalom nem az igazságosság enyhítője, legalábbis nem abban az értelemben, hogy az igazságosságot a méltányossághoz hasonlóan mintegy ellenőrzi és korrigálja. Ez egyfajta felsőbb elvvé tenné. Ezzel azonban csak egyfajta „magasabb igazságossággá” válna. Az irgalom nem is a megérdemelt ítélet vagy büntetés felfüggesztése: ez a megbocsátás és a megkegyelmezés aktusa. Az irgalom, az irgalmas-szívűség az igazságossággal velejáró erőszakra hívja föl a figyelmet. Ez indíthat arra, hogy még a megbánás előtt megbocsássunk. Máskor meg arra, hogy részvétellel legyünk, hiszen az ítélet lehet igazságos, a szenvedés megérdemelt, mindazonáltal a szenvedés akkor is rossz, és a szenvedés enyhítése, megszüntetése, a belőle való részvállalás erkölcsi kötelesség lehet. Ismét máskor az irgalom nyitja föl a szemünket — s talán ilyenkor látunk igazán a mélyére —, hogy milyen lenne, lehetne a világ igazságosság nélkül. Egy ilyen távlat a mi világunkban lehetetlenség, hiszen az erőszak, a gonoszság, a rossz mindennapos tapasztalatunk, nemcsak másokkal és másokban, hanem magunkkal és magunkban is. „Ítélet van a világon, most vetik ki a világ fejedelmét (Jn 12,31). *Most* van az ítélet, azaz mindig, amikor és ahol erőszak és igazságtalanság uralkodik. Ezért van szükség szüntelenül az igazságosságra. Ám az utolsó ítélet után az igazságosság betöltötte a hivatását és megszűnik. Krisztus szavai ezt jelzik előre az utolsó vacsorán, hiszen a világ fejedelmét, s vele együtt a rosszat, az igazságtalanságot és az erőszakot is most, azaz mindig és folytonosan úzi ki az ítélet a világból. De a kiűzetés után az igazságosság sem maradhat tovább, hiszen ezzel csak egy újabb, még ha végső *győzelmet* könyvelhetnénk el. Talán ez az érteleme az első korintusi levél fejtegetéseinek, ahol azt olvassuk, hogy „ha majd minden alá lesz neki vetve, maga a Fiú is aláveti magát annak, aki mindent alávetett neki, hogy Isten legyen minden mindenben” (1Kor,28). Mert a győzelem célja nem az uralkodás, a tökéletes igazságosság emberi utópiája, hanem egy elképzelhetetlen *állapot*, amelyet Pál sem tud pontosabban kifejezni, mint ahol „Isten minden — mindenben”. Az irgalmasság erre az állapokra nyit rést, amikor az igazságosságnak határt szab.